

„Krajobraz” – termin wieloznaczny

Termin „krajobraz” jest wieloznaczny, co wynika z faktu, że posługuje się nim wiele dziedzin nauk przyrodniczych, społecznych i humanistycznych, i każda z nich nadaje mu nieco inne znaczenie dopasowane do przyjętych założeń metodologicznych, badanych obszarów i spodziewanych rezultatów. Wieloznaczność tę uwzględnia stosunkowo niedawno wyodrębnione interdyscyplinarne ujęcie, jakim są studia krajobrazowe (*landscape studies*). Co więcej, „krajobraz” to słowo, którym posługujemy się potocznie, intuicyjnie rozumiejąc je nie tylko w sensie dosłownym (np. krajobraz mazowiecki), ale także metaforycznym (np. krajobraz ekonomiczny).

W języku polskim terminem „krajobraz” jako jeden z pierwszych posłużył się Joachim Lelewel, który zdefiniował go jako „historyczny obraz kraju”. Do jego rozpowszechnienia przyczynił się w pierwszej połowie XIX wieku Wincenty Pol. Początkowo funkcjonowało również słowo „krajowid”.

Z etymologicznego punktu widzenia termin „krajobraz”, będący złożeniem słów „kraj” oraz „obraz”, łączy w sobie dwa terminy, które wskazują na dwie wiodące tradycje pojmowania krajobrazu w kulturze Zachodu: jako obrazu oraz jako kraju (krainy).

Historia pojęcia krajobrazu jest niezwykle długa. Jak wskazują niektórzy, hebrajskie słowo „noff”, zbliżone znaczeniowo do omawianego terminu, można znaleźć już w Psalmie 48 z *Księgi Psalmów*, w którym mowa jest o pięknym widoku Jerozolimy. Inni badacze dowodzą, że pierwsze użycie terminu „krajobraz” datować należy na IX w. n.e.

Niemieckie słowo *Landschaft* oraz angielskie *landscape* stworzone zostały przez złożenie wyrazów oznaczających kraj, krainę (*land*) oraz przyrostków oznaczających rdzeń czy też kształt (*-schaft*, *-scape*). Terminy te zatem pierwotnie oznaczały krainy czy regiony (w łacinie nazywane *regio*, *provincia*, *terra*) o wyodrębnionej strukturze i charakterystyce, odróżniające się od krajów ościennych. W tym znaczeniu terminy te miały znaczenie przede wszystkim administracyjno-prawne i odnosiły się do konkretnych miejsc (w języku niemieckim wyraz *Landschaft* zachowywał to znaczenie jeszcze w XVIII w.).

Również romańskie terminy oznaczające krajobraz (np. franc. *paysage*, hiszp. *paesaje*, wł. *paesaggio*) wywodzą się od terminów oznaczających kraj czy krainę, przy czym kraj i kraina rozumiane są tu bardziej lokalnie i w sposób silniej nacechowany emocjonalnie niż była o tym mowa wyżej, stanowiąc wyraz przywiązania do określonej tradycji. Dodać można, że tak rozumiany krajobraz kojarzony byłby przede wszystkim ze środowiskiem wiejskim (por. fr. *paysanto* – wieśniak).

Niewątpliwie do kariery pojęcia krajobrazu przyczyniły się narodziny i rozwój malarstwa krajobrazowego (pejzażowego). Wówczas to wyżej wymienione terminy nabrały konotacji estetycznych i zaczęły oznaczać przede wszystkim widok rozciągający się z określonego miejsca (punktu widzenia/widokowego), który dodatkowo można objąć jednym

spojrzeniem, tym samym niejako kształtując go jako zamkniętą całość odróżniającą się od tego, co w niej się nie znalazło. Krajobraz rozumiany w taki sposób, jako „obraz kraju”, rychło zaczął być kojarzony przede wszystkim z pięknymi, wzniosłymi lub malowniczymi widokami czy też – mówiąc ogólniej – z widokami spektakularnymi. Tym samym krajobraz nabrał wymiaru przede wszystkim wizualnego, tzn. zaczął oznaczać rzeczywistość oglądaną (obserwowaną) z określonego miejsca, do której to rzeczywistości obserwator siebie nie zalicza. Współcześnie wskazuje się na ograniczoność takiego rozumienia krajobrazu, które wyklucza inne zmysły i z tej racji postuluje się, by analizować także krajobrazy dźwiękowe (*soundscapes*), zapachowe (*smellscapes*) czy dotykowe (*touchscapes*).

Związek pojęcia krajobrazu ze sztuką uwidocznia się również w przekonaniu, że krajobrazy można kształtować niczym dzieła sztuki, biorąc przy tym pod uwagę nie tylko względy estetyczne, ale także funkcjonalne, społeczne itd. Dziedziną, która tym się zajmuje jest architektura krajobrazu. Pierwotnie miała ona być dziedziną pozwalającą kształtować otoczenie (krajobraz) do pewnego stopnia na wzór krajobrazów malarskich.

Ujmowanie krajobrazu jako wyglądu danego obszaru, tj. ujęcie fizjograficzne, jest również charakterystyczne dla geografii stawiającej sobie za cel opis wybranych obszarów globu. W ujęciach geograficznych krajobraz jest przede wszystkim pojmowany jako obszar o określonej charakterystyce, wynikającej z takiego a nie innego splotu elementów naturalnych (rzeźba terenu, wody, rośliny, zwierzęta itd.), przy czym taka definicja krajobrazu może stanowić podstawę typologii określonych form krajobrazów (np. krajobraz górski, morski itd.).

Podziałem krajobrazów, który odgrywa szczególnie istotną rolę, ponieważ ma charakter nie tylko porządkujący, ale i konceptualny, jest podział na krajobrazy przyrodnicze (naturalne), tzn. obszary, które zawdzięczają swój kształt procesom przyrodniczym, oraz krajobrazy kulturowe będące obszarami powstałymi na skutek współdziałania człowieka i przyrody. Tymi drugimi zajmuje się m.in. geografia humanistyczna, która w dużej mierze modyfikuje sposób pojmowania krajobrazu. W krajobrazie dostrzega ona bowiem nie tylko elementy materialne, ale także niematerialne, widząc w krajobrazie rozmaite znaczenia nadawane mu przez człowieka w toku różnych praktyk kulturowych. W rezultacie krajobraz okazuje się nie tylko biologicznym środowiskiem życia, ale także (właściwie: przede wszystkim) środowiskiem kulturowym. Środowiskiem, którego człowiek rozumiejąco doświadcza i które na tej podstawie zarazem kształtuje. W takim ujęciu krajobraz to nie konwencjonalna i wyrażająca określoną wizję świata reprezentacja jakiegoś obszaru ani też przyrodnicze środowisko, istniejące niezależnie od tego, jak je człowiek postrzega, lecz konkretne otoczenie, stanowiące świat życia konkretnych jednostek.

Na rozmaite sposoby krajobraz definiują również dokumenty prawne. Przykładowo obowiązująca w Polsce tzw. Ustawa krajobrazowa ujmuje krajobraz przede wszystkim w kategoriach wizualnych, natomiast Europejska Konwencja Krajobrazowa definiuje krajobraz jako „obszar, taki, jakim go postrzegają ludzie, będący wynikiem interakcji czynników ludzkich i/lub przyrodniczych”, wskazując tym samym, że krajobrazy są istotne z punktu widzenia

codziennego życia i jako takie powinny podlegać odpowiedniemu zarządzaniu i stosownej ochronie. Z tego też względu współcześnie mówi się również o prawie ludzi do krajobrazu, uznając je za równe prawom człowieka.

W literaturze nie istnieje jedna ustalona definicja krajobrazu. Poniżej znajduje się wybór definicji, z jakimi można się spotkać w literaturze polskiej (przede wszystkim geograficznej, ponieważ to właśnie geografowie najwięcej miejsca poświęcają analizom krajobrazów)¹:

- „To co widzimy i co jest objęte horyzontem to krajobraz lub panorama.” – W. Nałkowski (1901)
- „Krajobraz jest zespołem zjawisk reprezentujących środowisko przyrodnicze.” – J. Smoleński (1912)
- „Krajobrazy są syntezą wszystkich przyrodniczych i kulturowych zjawisk.” – W. Nałkowski (1935)
- „Krajobraz geograficzny to obszar, na którym charakter ukształtowania, klimatu, roślinnego pokrowca, świata zwierzęcego, ludności i wreszcie kultury człowieka łączą się w jedną harmonijną całość, typowo powtarzającą się na przestrzeni pewnej krajobrazowej strefy ziemi.” – S. Nowakowski (1938)
- „Krajobraz geograficzny to obszar o swoistym, sobie tylko właściwym zespole podstawowych komponentów geograficznych: klimatu, rzeźby, wód, świata zwierząt i roślin oraz gleb.” – L. Berg (1962)
- „Krajobraz jest zewnętrznym wyrazem składników przyrodniczych występujących na naturalnie ograniczonym terenie.” – G. Ciołek (1964)
- „Krajobraz oznacza bardziej lub mniej typowy dla danego regionu widok, będący zewnętrznym wyrazem środowiska geograficznego.” – T. Wilgat (1965)
- „Krajobraz jest scalonym obrazem środowiska, składającym się ze środowiska naturalnego i społecznego (...), jest generalnym zwiastunem informacji – obrazem twórczości lub dokumentacji życia.” – Z. Novak (1970)
- „Krajobrazem jest całość przyrody wraz z elementami wprowadzonymi przez człowieka na naturalnie ograniczonym odcinku ziemi, oceniona jako układ warunków naturalnych reprezentujących określone zewnętrzne cechy estetycznowidokowe.” – T. Szczęsny (1971)
- „Krajobraz to pojęcie ogólne, a zarazem typologiczne, równoznaczne z wprowadzonym ostatnio terminem geokompleks.” – J. Kondracki (1976)
- „Krajobraz to zbiór przemieszanych elementów przyrody i dzieł człowieka, stanowiący efekt działalności konkretnych historycznych ludzi w ramach wyznaczonych przez technologię i organizację społeczną epoki.” – A. Ziemiński (1976)

---

¹Na podstawie: U. Myga-Piątek, *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*. „Przegląd geograficzny” 73, 2001, z. 1–2; zob. także U. Myga-Piątek, *Krajobrazy kulturowe: aspekty ewolucyjne i typologiczne*. Katowice 2012.

- „Krajobraz to fizjonomia powierzchni ziemi będąca syntezą elementów przyrodniczych i działalności człowieka.” – J. Bogdanowski, M. Łuczyńska-Bruzda, Z. Nowak (1979)
- „Krajobraz jest pojęciem abstrakcyjnym, ponieważ odbieramy go nie jako całość, lecz poprzez pojedyncze widoki. (...) Krajobraz to fizjonomia powierzchni Ziemi będąca syntezą elementów przyrodniczych i działalności człowieka.” – J. Bogdanowski(1980)
- „Krajobraz naturalny to typ terenu o swoistej strukturze, na którą składa się wzajemne powiązanie rzeźby powierzchni i jej składu litologicznego, stosunków wodnych, klimatycznych, biocenotycznych i glebowych, a także tych efektów gospodarki ludzkiej, których wyrazem jest modyfikacja warunków przyrodniczych, (jest to pojęcie przyrodnicze zobiektywizowane)” – J. Kondracki (1980)
- „Krajobraz rozumiany jako tło i wynik dziejów.” – S. Vincenz (1980)
- „Krajobraz rozumiemy jako naoczny wyraz istnienia współdziałania w danym miejscu całego zespołu zjawisk od elementów środowiska naturalnego poczynając, po efekty działania człowieka i to jeszcze z uwzględnieniem elementu czasu, a więc rozwoju historycznego.” – M. Ruszczycka-Mizera (1993)
- „Krajobraz to heterogeniczna całość funkcjonująca zgodnie z prawami przyrody, obdarzona zdolnością do samoregulacji i odznaczająca się pewnym indywidualizmem.” – A. Richling, J. Solon (1994)
- „Krajobraz jest systemem przestrzennym złożonym zarówno z elementów biotycznych, abiotycznych jak i antropogenicznych.” – J. Brzóška (1996)
- „Krajobraz rozumiany jest jako: historycznie ukształtowany fragment przestrzeni geograficznej, powstały w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i kulturowych, tworzących specyficzną strukturę, objawiającą się regionalną odrębnością postrzeganą jako swoista fizjonomia.” – U. Myga-Piątek (1999)
- „Krajobrazy przyrodnicze (naturalne) stanowią wykształcone bez udziału człowieka geosystemy, które wskutek rozrastania się ekumeny uległy stopniowej antropogenizacji.” – U. Myga-Piątek (2012)
- „Krajobrazy kulturowe stanowią dające się wyodrębnić fragmenty powłoki geograficznej (...) cechujące się specyficzną organizacją przestrzenną, będącą rezultatem zamierzonej (celowej) działalności człowieka, która decyduje o ich zróżnicowanej strukturze, funkcjach i cechach fizjonomicznych.” – U. Myga-Piątek (2012)

Mateusz Salwa

Literatura

- Frydryczak B. *Od estetyki the picturesque do doświadczenia topograficznego*. Poznań 2013.
 Myga-Piątek U. *Krajobrazy kulturowe: aspekty ewolucyjne i typologiczne*. Katowice 2012.

Plit F. *Krajobraz kulturowy – czym jest?* Warszawa 2011.

Smyrski Ł. *Między władzą spojrzenia a praktyką. Antropologia krajobrazu.* Warszawa 2018.

